

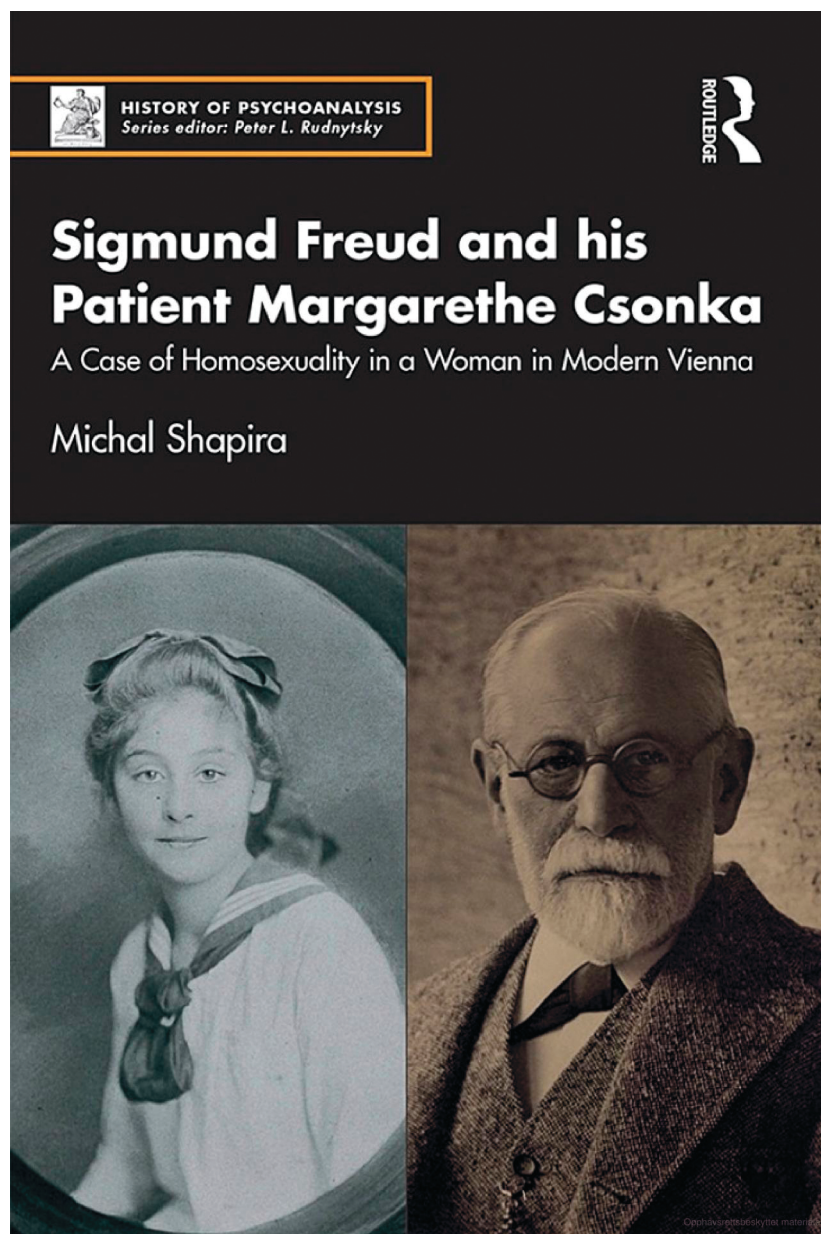
Freuds ukjente pasient

Kim Larsen

Sykehuset Østfold/RVTS

Kim.Larsen@so-hf.no

En fascinerende fortelling om en av Freuds hittil ukjente pasienter kaster lys over tidlige psykoanalytiske teorier om homoseksualitet.

BOK *Sigmund Freud and his patient Margarethe Csonka. A case of homosexuality in a woman in modern Vienna*

FORFATTER Michal Shapira

ÅR 2023

FORLAG Routledge

SIDER 144

Den psykoanalytiske settingen kan innebære et intenst møte mellom analytiker og pasient. Dette innebærer at de tidlige pasientene i psykoanalysens historie er svært viktige, da de ofte var avgjørende for å inspirere sine terapeuter både med hensyn til teoretisk utvikling og utviklingen av terapeutiske teknikker. Selv om Freud var ekstremt nøye på ikke å publisere noe som kunne bevirke at pasientene ble gjenkjent, enten ved å forvrengte enkelte kjensgjerninger eller å unnlate å publisere enkelte kasus i det hele tatt, har det vært mulig ved møysommelige detektivarbeider å identifisere de aller fleste av pasientene. Alle pasientene i *Studies on Hysteria* (Breuer & Freud, 1895) er identifisert (se Swales, 1986, 1988 for eksempler). Personene bak pseudonymene i samtlige av Freuds kasushistorier er identifisert; «Dora» (Freud, 1905a) er Ida Bauer (1882–1945), «Lille Hans» (Freud, 1909a) er Herbert Graf (1903–1973), «Rottemannen» (Freud, 1909b) er Ernst Lanzer (1878–1914), og «Ulvemannen» (Freud, 1918) er Sergius Pankejeff (1887–1979).

Livet etter terapien

Litteraturen omkring identifiseringen av pasientene kan være fascinerende i seg selv. Supplerende kunnskap om pasientenes liv, og en kontekstualisering ved å studere andre kilder, kan styrke Freuds tolkninger, og også gi rom for supplerende og alternative tolkninger (f.eks. Bernheimer & Kahane, 1990; Borch-Jacobson, 1996, 2021; Decker, 1991; Larsen, 2004). For eksempel ble «Doras» bror Otto Bauer en fremtredende politiker og var i førti år en sentral skikkelse både i østerriksk politikk og i den internasjonale sosialdemokratiske bevegelsen. Han var utenriksminister i Østerrike i atten måneder i 1918–1919. Det eksisterer derfor en omfattende biografisk litteratur om ham som inneholder mye supplerende informasjon om familien (Larsen, 2011). Når en sammenholder Freuds beskrivelse med dette materialet, vil en kunne bli slått av hvor presist han beskriver den emosjonelle dynamikken i familien ut fra at han kun hadde informasjon fra samtaler med «Dora» og med hennes far. På samme måte vil det være interessant å vite hvordan det gikk med pasientene senere i livet, etter behandlingen. Eksempelvis ble Josef Breuers pasient «Anna O» (Breuer & Freud, 1895) en kjent filantrop og feminist og ble avbildet på tyske frimerker (Ellenberger, 1972), «Lille Hans» ble sceneinstruktør på Metropolitan Opera i New York (Opera News, 1972), «Ulvemannen» levde som forsikringsagent i Wien og ble intervjuet 60 år etter sin analyse hos Freud (Obholzer, 1982). Andre tilnærminger innenfor denne litteraturen er også å forsøke å gjenskape Freuds terapeutiske teknikk ved skildringer fra pasientene selv (Roazen, 1995) eller å dokumentere analysenes varighet og frekvens ved å undersøke Freuds eget pasientregister (May, 2018).

Den ukjente pasienten

På denne bakgrunn er det påfallende at pasienten i Freuds siste kasushistorie, *The Psychogenesis of a Case of Homosexuality in a Woman* (1920), ikke ble identifisert inntil Ines Rieder og Diana Voigts biografi/memoarbok om henne, *Die Geschichte der Sidonie C.: Sigmund Freud's berühmte Patientin* (2000). Boken ble kun utgitt på tysk, og pasienten ble tildelt et pseudonym etter eget ønske, angivelig fordi hun selv ville ha et vakrere navn enn sitt eget. Disse to faktorene bevirket at identifiseringen av pasienten ikke ble videre kjent i den engelskspråklige verden før denne boken ble oversatt til engelsk i 2019. Så endelig; i 2023 får vi en bok som kontekstualiserer både pasienten og Freud i sin samtid. Pasienten heter Margarethe (Gretl) Csonka (1900–1999).

DEN UKJENTE PASIENTEN Margarethe Csonka i Strobl sommeren 1919. Foto: Archive Sigmund Freud Privatstiftung Vienna

Margarethe Csonka (gift von Trauteneegg) gikk fire måneder i analyse hos Freud i 1918. Hun var født inn i overklassen i Wien og hadde tre brødre: Hans (f. 1899), Paul August (f. 1905) og Alexander Walter (f. 1917). Faren Arpad Csonka eide en bedrift som fremstilte parafinolja som var betydningsfull for krigsinnsatsen under første verdenskrig. Sommeren 1917 var Margarethe innlosjert i Grand Hotel

Panhaus i Semmering sammen med moren og en guvernante. Her får hun under spaserturer øye på den omtrent ti år eldre baronesse Leonie von Puttkamer, som går arm i arm med en annen kvinne, noen ganger fulgt også av en mann. Margarethe føler en intens tiltrekning. Guvernanten gir uttrykk for misbilligelse begrunnet i at von Puttkamer er lesbisk. Margarethe blir helt besatt av baronessen, finner ut hvor hun bor, og etter hjemkomsten til Wien spionerer Margarethe utenfor boligen hennes i Linke Wienzeile, blant annet ved å oppholde seg i en telefonboks like utenfor. Leonie von Puttkamer bor i leiligheten i Linke Wienzeile som en del av en familie, hvor hun har en rolle som mannens elskerinne samtidig som hun også har sex med konen og blir forsørget av dem. Von Puttkamers adelige slekt er blitt ruinert, og hun har siden det skjedde, livnært seg ved en slags luksusprostituasjon (hun er i Freuds kasushistorie omtalt som «cocotte»). Etter omfattende spionering tar Margarethe mot til seg og tar kontakt med baronessen med følgende replikk: «I am only here for one reason: to see you» (Shapira, 2023, s. 77). Csonka og Puttkamer møtes deretter jevnlig på kafeer i området og går turer der. Margarethes far får nyss om forholdet, og i begynnelsen forsøker han å true Margarethe til å avslutte forbindelsen. Det gjør hun ikke, og en dag skjer det uunngåelige; de treffer på faren, som har kontor i nærheten, under en av sine turer. Margarethe får panikk og løper av gårde. Freud beskriver hva som deretter skjedde: «He passed them by with an angry glance which boded no good. Immediately afterwards the girl rushed off and flung herself over a wall down the side of the cutting on to the suburban railway line which ran close by. She paid for this undoubtedly serious attempt at suicide with a considerable time on her back in bed, though fortunately little permanent damage was done. After her recovery she found it easier to get her own way than before. The parents did not dare to oppose her wish with so much determination, and the lady, who up till then had received her advances coldly, was moved by such an unmistakable proof of serious passion and began to treat her in a more friendly manner» (Freud, 1920, s. 272 - 273).

KRIGSÅRENE I HAVANNA Margarethe Csonka på en terrasse i Havanna på tidlig 1940-tallet. Foto: Archive Sigmund Freud Privatstiftung Vienna

Litt senere i kasushistorien refererer Freud Margarethes fremstilling av som hadde skjedd: «She had confessed to the lady that the man who had given them such an irate glance was her father, and that he had absolutely forbidden their friendship. The lady became incensed at this and ordered the girl to leave her then and there, and never again wait for her or to address her – the affair must now come to an end. In her despair at having lost her loved one forever, she wanted to put an end to herself» (Freud, 1920, s. 388). Denne fremstillingen avviker fra Csonkas egen senere fremstilling. Ifølge henne er hun først sikker på at faren har sett dem, og løper av gårde, men når hun snur seg, ser hun til sin overraskelse at faren likevel ikke har sett dem, og han går tilsynelatende uanfektet om bord i en trikk. Hun blir skamfull og løper tilbake for å forklare von Puttkamer hvorfor hun hadde fått panikk. Hun svarer angivelig på en kald og sarkastisk måte: «Under the circumstances, ma chère, it would be best, if in the future you would spare me your half-hearted demonstrations of love. They just spoil my mood» (Shapira, 2023, s. 80). Margarethe forsøker desperat å forklare: «Leonie, please, I want to be with you always, I want to be at your side day and night, and everyone will know that, but ...» Hvorpå Leonie svarer: «This 'but' is precisely the reason why it is better that we are not seen together in the future. Run along and goodbye» (Shapira, 2023, s. 82). Selv om Margarethe klart var redd for farens reaksjon, virker det tydelig at det er Leonies plutselige avslutning av forholdet som er avgjørende.

Terapi uten behandling

Arpad Csonka tar kontakt med Freud om datteren seks måneder etter selvmordsforsøket. Til datteren sier han at han forventer fullt samarbeid fra henne side og et vellykket resultat. Freud aksepterer å undersøke/utrede Margarethe, men sier også at det ikke er psykoanalysens oppgave å kurere hennes homoseksualitet. Det virker fra hennes egen beskrivelse som at Margarethe til tross for konflikter med begge foreldrene ønsker å rette opp tingene og bestemmer seg for å samarbeide med Freud. Analysen går tregt. Hun husker ikke drømmene sine og begynner å fremstille stevnemøter med Leonie eller fantasier om dem som drømmer. Freud er imidlertid ikke Freud for ingenting og fanger opp at det er noe merkelig i hennes referering av drømmene: «Warned through some slight impression or other, I told her one day that I did not believe in these dreams, that I regarded them as false or hypocritical, and that she intended to deceive me just as she habitually deceived her father. I was right, after this exposition, this kind of dream ceased» (Freud, 1920, s. 165).

EVENTYRLYST Margarethe Csonka og hunden Petzi i 1949. Foto: Archive Sigmund Freud Privatstiftung Vienna

Freud finner ingen psykopatologi hos henne og ser ikke behovet for videre behandling

Freud er også overbevist om hennes lave motivasjon for behandling: «Once when I expounded to her a specially important part of the theory, one touching her nearly, she replied in an inimitable tone, 'How very interesting', as though she were a *grande dame* being taken over a museum and glancing through her lorgon at objects to which she was completely indifferent» (Freud, 1920, s. 390, kursiv i originalen). Freud finner ingen psykopatologi hos henne og ser ikke behovet for videre behandling. Han avslutter etter fire måneders konsultasjoner. Freuds avskjedsreplikk skal ifølge henne selv ha vært: «You have such shrewd eyes. I would not want to have you as my enemy» (Shapira, 2023, s. 97). Margarethe virker lettet over avslutningen; man får det inntrykket at hun i hvert fall har klart å bevise overfor sin familie at hun har forsøkt å samarbeide. Hun mener likevel at konsultasjonene

med Freud har hatt en viss verdi ved at hun hadde begynt å observere sine foreldre og sine brødre mer oppmerksomt, og hendelser fra fortiden som kunne virke betydningsløse, begynte å oppta henne. Hennes kommentarer om Freud til sine biografer mange år senere er at hun fant ham «earnest and totally unapproachable though not unsympathetic» (s. 90) og «uninteresting; an old man with a lovely white beard who poses sticky questions and makes unbelievable assertions» (s. 90). Hun hadde videre vanskeligheter med å avgjøre om hun opplevde sesjonene som «more boring or more obnoxious» (s. 90). Når det gjelder Margarethes skildring av sin opplevelse av Freud, må det bemerkes at Shapira her baserer seg på Rieder og Voigts (2019) bok, som også er omtrent den eneste publiserte kilden vi har om Margarethes oppfatning av analysen. Den baserer seg på intervjuer fra 1990-tallet, hvor den da over 90 år gamle Margarethe Csonka husker tilbake på begivenheter fra 1918. Både kunnskap vi har om hukommelse generelt, og også faren for hindsight-bias, gjør denne kilden svært problematisk.

Tidlig psykoanalytisk teori om homoseksualitet

Freud fortolker Margarethes homoerotiske kjærlighet til Leonie som fundert i ødipal dynamikk og forholdet til både moren og faren; hun ønsket å unngå konkurranse med moren om erotisk oppmerksomhet fra menn, samt å hevne seg på faren ved å ødelegge familiens rykte. Ødipal tematikk er et sentralt punkt i kasushistorien som også blir knyttet sammen med symbolikken i selvmordsforsøket. Etter sesjonen hvor Freud har presentert denne dynamikken for Margarethe, går hun rett til et treff med Leonie på Cafe Herrenhof og forteller: «Just imagine! For some time now he has been asking me in great detail about my parents and my brothers ... And do you know what he told me today? That I would have liked to have a child by my father, and because my mother had the child, I hate her and my father as well, and that's why I turn away from men altogether. It is completely outrageous!» (Shapira, 2023, s. 97). Barnet det henvises til her, er broren Alexander Walter, som ble født da Margarethe var 17 år. Leonie skal deretter ha ertet Margarethe med at hun virkelig var pervers og tenkte slik Freud beskrev. Hun ble deretter sint og sa angivelig: «He is such a creep. A disgusting brute. He has the dirtiest fantasies a human being can have ... By now he ought to realize that I'm as innocent as a five-year old» (s. 97). Freud fullfører kasushistorien i januar 1920 og publiserer den i mars.

Sigmund Freud and his patient Margarethe Csonka er nærmest nødt til å bli spennende, både fordi så lite er kjent om denne pasienten fra før, og på grunn av temaet homoseksualitet blant kvinner, og temaets relevans både i psykoanalysen og samfunnet. Michal Shapira forklarer sin mangefasetterte intensjon med boken slik: «... the overarching goal of this book is to historically situate both Freud and his young female patient within the flourishing medical and cultural-social life of urban Vienna during the early twentieth century» (s. 4). I bokens første del analyseres Freuds kasushistorie og sees i lys av andre av hans tekster hvor han også beskjefter seg med homoseksualitet: *Three Essays on the Theory of Sexuality* (1905b) og *Some Psychological Consequences of the Anatomical Distinction Between the Sexes* (1925). Forfatteren gjennomgår også hvordan kasushistorien utviklet seg som vitenskapelig genre. Freud sammenlignes også med den samtidige sexologiens (f.eks. Krafft-Ebing, Havelock Ellis og Albert Moll) analyse av homoseksualitet. Slik forsøker forfatteren å vise hvilken versjon av Freud pasienten møtte i 1918. I bokens andre del viser Shapira frem hvilken Margarethe det var som møtte Freud i lys av hennes sosiale klasse, familie og oppvekstforhold. Shapira analyserer også faktorer som påvirket både Freud og Margarethe Csonka, slik som samtidens syn på homoseksualitet og antisemittisme, samt omgangsformer og kjønnsroller i samtiden. Hun legger i denne sammenheng også avgjørende vekt på arkitektur og byplanlegging, med Otto Wagner som en sentral skikkelse. Mye

av det Wien vi ser når vi besøker byen i dag, er influert av Otto Wagner; han tegnet også både Linke Wienzeile, hvor Leonie von Puttkamer bodde, og influerte området for Margarethe og Leonies turer hvor «handlingen» foregår.

Samtidens kjønnsroller og syn på seksualitet blir selvfølgelig vesentlig i fremstillingen. Sentralt i samtiden er diskusjonen rundt «Den nye kvinnen», som kledde seg mer maskulint, overtok mannlig adferd som for eksempel røyking, kafebesøk og det å oppholde seg uanstrengt og uovervåket i det offentlige rom, og som var «unmarried, career-oriented [and] politically active» (s. 39). Shapira kontekstualiserer ved å vise det større bildet som omgir møtet mellom Freud og den unge homoseksuelle overklassejenta. Her skal en huske på at det rundt århundreskiftet var vanlig at homoseksualitet var forbudt ved lov, men det gjaldt som regel kun menn. Et av unntakene var Østerrike, hvor homoseksualitet blant kvinner eksplisitt var forbudt. Det er flere antatte grunner til denne asymmetrien; kvinner ble ikke sett på som fullverdige borgere og eksisterte således «utenfor loven», og/eller det var «utenkelig» at kvinnelig homoseksualitet skulle foregå, og det hadde derfor ikke noen hensikt å forby det.

Homosexuality is assuredly no advantage, but it is nothing to be ashamed of

Når det gjelder den rollen homoseksualitet spilte i møtet mellom Freud og Margarethe Csonka, konkluderer Shapira slik: «... Freud did not see the young woman's homosexuality as a problem per se; he did not treat homosexuality in a derogatory manner, nor did he see her as ill, neurotic, or degenerate. He also wanted to redirect the question of nature versus nurture and argued that, more than anything, homosexuality was a choice made as part of psychosexual development in ways not dissimilar to heterosexuality» (s. 108). Dette er i overensstemmelse med det mye siterte brevet Freud skrev til en amerikansk mor som var bekymret for sin sønns homoseksualitet i 1935: «Homosexuality is assuredly no advantage, but it is nothing to be ashamed of, no vice, no degradation, it cannot be classified as an illness; we [psychoanalysts] consider it to be a variation of the sexual function produced by certain arrest of sexual development. Many highly respectable individuals of ancient and modern times have been homosexuals ... It is a great injustice to persecute homosexuality as a crime and cruelty too (s. 20; Freud, 1951).

Etterspill

Hva skjer så senere, etter at Freud hadde avsluttet? Margarethe fortsetter sitt forhold til von Puttkamer, men saken tar en dramatisk vending idet baronessen blir involvert i en giftmordskandale der hun angivelig skal ha forsøkt å ta livet av sin daværende ektemann Albert Gessman jr. Saken var på forsiden av både østerrikske og tyske aviser. Margarethe ble innkalt som vitne. Under rettssaken kommer det frem at von Puttkamer hadde flere lesbiske relasjoner til mange kvinner. Hun sitter fengslet en stund, men blir frikjent begrunnet i bevisets stilling i forgiftningssaken og fordi mesteparten av de homoseksuelle handlingene hadde foregått i Tyskland, hvor kun homoseksualitet blant menn var ulovlig. Von Puttkamer flytter umiddelbart etter frifinnelsen til Berlin.

Margarethe har etter behandlingen hos Freud to nye selvmordsforsøk: ett i desember 1922 i forbindelse med avslutningen av forholdet til Leonie, og ett i oktober 1924 i forbindelse med at hun brøt forlovelsen hun hadde inngått med sønnen til en av farens forretningsforbindelser. Når Margarethe må flykte fra det okkuperte Wien, stopper hun i Berlin og treffer von Puttkamer for første gang på seksten år. Det ble også siste gang de møtes; Leonie von Puttkamer dør av hjernesvulst og

hjerterproblemer i Berlin i 1953. Margarethe flykter videre til Moskva, hvor hun tar Den transsibirske jernbanen til Japan, deretter til USA, og så til Cuba, hvor hun tilbringer krigsårene i Havanna. Hun returnerer til Wien ni år etter krigen. Familiens formue var skrumpet betraktelig inn, og hun var nødt til å skaffe seg en viss inntekt. Margarethe var full av eventyrlyst, reiste verden rundt og arbeidet som guvernante og husholder i Thailand, Brasil, Scarsdale, New York State, og bosatte seg etter hvert i Algeciras i Spania, hvor hun bodde sammen med deler av sin familie. Hennes hovedinteresser var kunstmaling og hunden Pretzi. Hun returnerer som eldre dame til Wien og blir tilkjent erstatning som Holocaust-offer fra staten. Hun finner et aldershjem hun liker godt, og befinner seg nok en gang i sentrum av Wien, hvor hun i en alder av 96 år besøker en bar for lesbiske. Margarethe Csonka dør 99 år gammel i august 1999.

Dette er en intenst fascinerende bok for alle som er interessert i psykologihistorien

La det være sagt: Dette er en intenst fascinerende bok for alle som er interessert i psykologihistorien. Forfatteren tar utgangspunkt i møtet mellom Freud og den unge homoseksuelle overklassejenta Margarethe Csonka, som hadde til felles at de gjorde opprør mot samtidens verdier: han mot status quo i psykologien og idéhistorien, hun mot samtidens seksuelle normer og kjønnsroller. Shapira bruker møtet mellom dem til å presentere et omfattende nett av faktorer som kaster lys over dette møtet: samtidens faglige og seksuelle diskurs i sexologi og psykologi, materielle og sosiokulturelle forhold, samt den arkitektoniske omveltningen som foregikk i Wien rundt århundreskiftet, med nye kommunikasjonsmidler og møteplasser som rammebetingelser for stevnemøtene mellom Margarethe Csonka og Leonie von Puttkamer. En fascinerende og samtidig perspektivutvidende bok.

Merknad. Ingen oppgitte interessekonflikter

Referanser

- Bernheimer, C. & Kahane, C. (Red.). (1990). *In Dora's case. Freud-hysteria-feminism*. Columbia University Press. Second edition. <http://dx.doi.org/10.7312/bern91530>
- Borch-Jacobsen, M. (1996). *Remembering Anna O. A century of mystification*. (K. Olson, Trans., in collaboration with Xavier Callahan and the author). Routledge.
- Borch-Jacobsen, M. (2021). *Freud's patients. A book of lives*. Reaktion Books.
- Breuer, J. & Freud, S. (1895). *Studies on hysteria. I The Standard Edition of the complete psychological works of Sigmund Freud*. (Translated from the German and under the general editorship of James Strachey. In collaboration with Anna Freud. Assisted by Alix Strachey and Alan Tyson). Hogarth Press. 1974. Vol. 2. (Heretter referert som Standard Edition).
- Decker, H. (1991). *Freud, Dora and Vienna 1900*. Free Press.
- Ellenberger, H.F. (1972). The story of «Anna O.»: A critical review with new data. *Journal of the History of the Behavioral Sciences*, 8(3), 267–279. [http://dx.doi.org/10.1002/1520-6696\(197207\)8:3<267::aid-jhbs2300080302>3.0.co;2-c](http://dx.doi.org/10.1002/1520-6696(197207)8:3<267::aid-jhbs2300080302>3.0.co;2-c)
- Freud, S. (1905a). Fragment of an analysis of a case of hysteria. I *Standard Edition*. Vol. 7 (s. 1–122).
- Freud, S. (1905b). Three essays on the theory of sexuality. I *Standard Edition*. Vol. 7 (s. 123–243).
- Freud, S. (1909a). Analysis of a phobia in a five-year old boy. I *Standard Edition*. Vol. 10 (s. 1–147).
- Freud, S. (1909b). Notes upon a case of obsessional neurosis. I *Standard Edition*. Vol. 10 (s. 151–250).
- Freud, S. (1918). From the history of an infantile neurosis. I *Standard Edition*. Vol. 17 (s. 1–122).

- Freud, S. (1920). The psychogenesis of a case of homosexuality in a woman. I *Standard Edition*. Vol. 18 (s. 145–172).
- Freud, S. (1925). Some psychical consequences of the anatomical distinction between the sexes. I *Standard Edition*. Vol. 19 (s. 241–260).
- Freud, S. (1951). Historical notes. A letter from Freud. *American Journal of Psychiatry*, 107, 787.
- Kanzer, M. & Glenn, J. (Red.) (1993). *Freud and his patients*. Jason Aronson.
- Larsen, K. (2004). Anna O – En undersøkelse av psykoanalysens historiefremstilling i lys av nyere materiale. *Tidsskrift for Norsk psykologforening*, 41, 883–891. psykologtidsskriftet.no/fagartikkel-bjorn-christiansens-minnepris/2004/11/anna-o-en-undersokelse-av-psykoanalysens
- Larsen, K. (2011). Doras bror. Impuls. *Tidsskrift for psykologi*, 64, 46ff.
- May, U. (2018). Freud's patient record books (1910–1920): on the duration and frequency of thirty-six of Freud's analyses. I Ulrikke May (Red.), *Freud at work. On the history of psychoanalytic theory and practice, with an analysis of Freud's patient record books*. Routledge. <http://dx.doi.org/10.4324/9780429425783-9>
- Obholzer, K. (1982). *The Wolf-man sixty years later. Conversations with Freud's controversial patient*. (Michael Shaw, Trans.). Routledge & Kegan Paul. <http://dx.doi.org/10.1017/s0033291700051242>
- Opera News. (1972). Memoirs of an invisible man – 1.. *Herbert Graf recalls a half-century in the theater: a dialogue with Frank Rizzo*.
- Rieder, I. & Voigt, D. (2019). *The story of Sidonie C.: Freud's famous «Case of female homosexuality»*. (J. Hannum & I. Rieder, Trans.). Helena History Press. <http://dx.doi.org/10.5195/ahca.2021.445>
- Roazen, P. (1995). *How Freud worked. First-hand accounts of patients*. Jason Aronson.
- Swales, P.J. (1986). Freud, his teacher, and the birth of psychoanalysis. I Paul E. Stephansky (Red.), *Freud: Appraisals and reappraisals. Contributions to Freud studies*. Volume 1. The Analytic Press. Kapittel 1 (s. 3–82).
- Swales, P.J. (1988). Freud, Katharina, and the first «wild analysis». I Paul E. Stephansky (Red.), *Freud: Appraisals and reappraisals. Contributions to Freud studies*. Volume 3 (s. 81–164). Routledge.
- Shapira, M. (2023). *Sigmund Freud and his patient Margarethe Csonka. A case of homosexuality in a woman in modern Vienna*. Routledge. <http://dx.doi.org/10.4324/9781003352662>